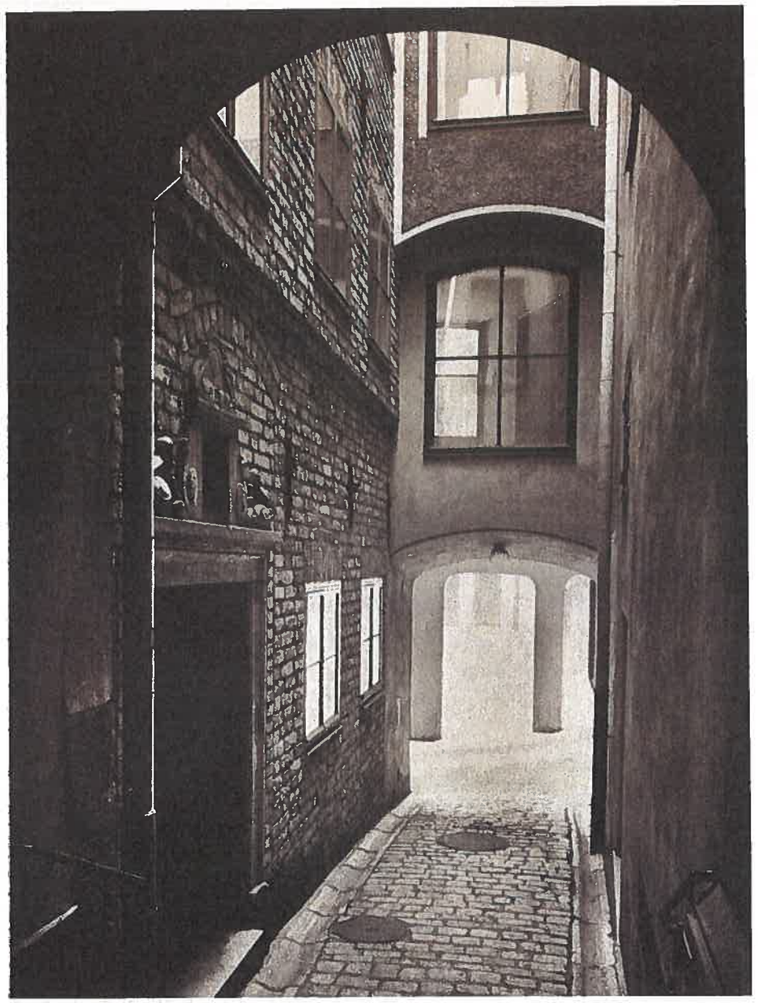

KANSLIHUSANNEXET 1945—1950

Av arkitekt SAR *Artur Schmalensee*

DK 725.121(487.1)

Uppgiften gällde att söka bereda lokaler för Finansdepartementet och Försvarsdepartementet med Kommandoexpeditionen inom gränserna för kvarteren Minotaurus, Nessus, Lychaon och Cephalus.[1]

Omkring en tredjedel av byggnaderna på platsen hade tidigare rivits av Stockholms Stad, som före staten var ägare till de flesta fastigheterna.

Orsaken till rivningen skulle ha varit att man befarade ras på grund av byggnadernas bristfälliga beskaffenhet.

Undergrunden, som bestod av fin sjösand, hade medfört att byggnaderna i kvarterens inre hade förskjutits med marklutningen. Detta förhållande jämte de enskilda husens till ytterlighet förfallna tillstånd gjorde det otänkbart att bibehålla kvarterens inre delar.

Förslaget med en cirkelformad byggnad i områdets mitt, skulle innebära att man från denna byggnad kunde få förbindelse med de gamla husen vid Salviigränd, Västerlånggatan och Storkyrkobrinken.

Vinjetten: En av gränderna ned mot runda gården. På motstående sida: Bild från gården. Foto: S. Sundahl.

[1] Se även Byggmästaren 1944: 5.

Kanslihusannexet utmed Storkyrkobrinken. Foto: S. Sundahl.

Bild från Myntgatan. Foto: S. Sundahl.

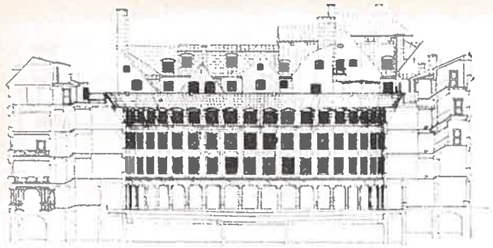

Sektion.

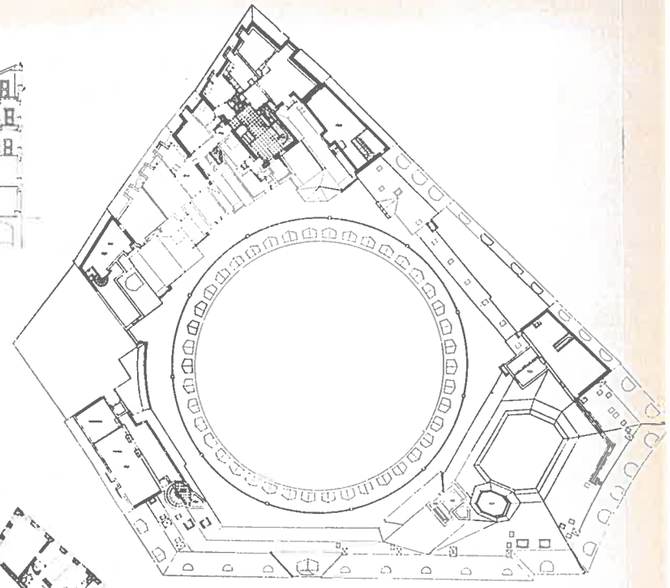

Takplan 5 tr.

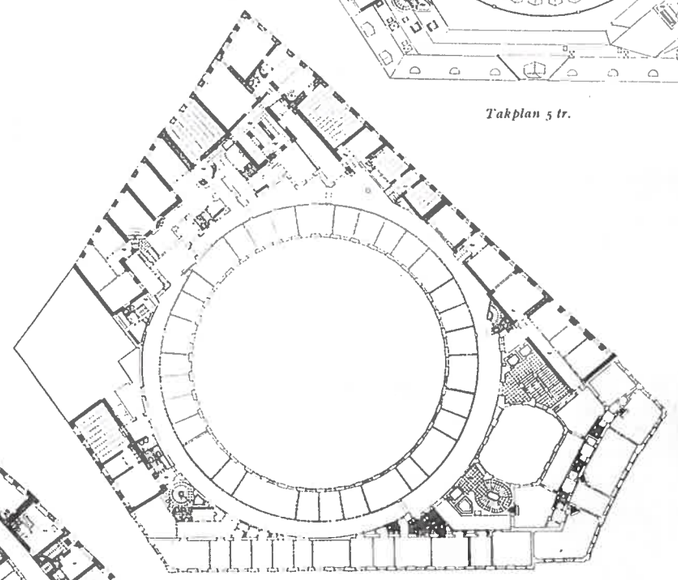

Plan 2 tr.

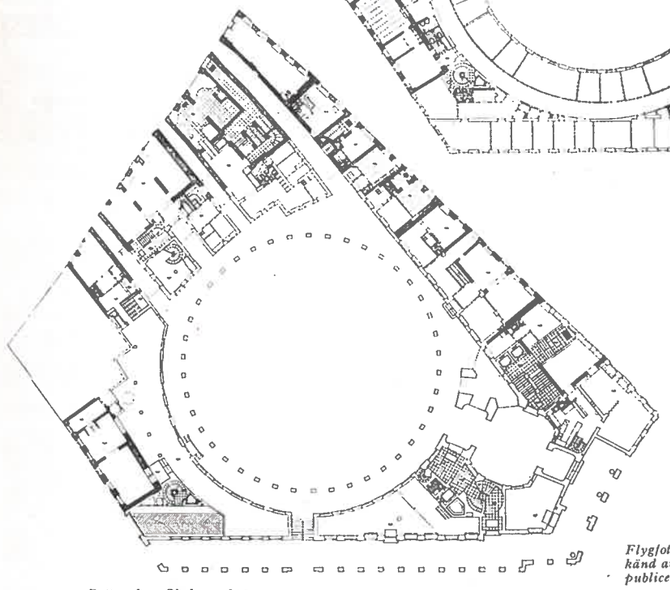

Bottenplan. Skala 1 : 800.

Flygfoto: O. Bladh. Godkänd av Försvarsstaben för publicering.

Ett ämbetsrum 1 tr. upp Västerlånggatan 12 med en målad fris från 1500-talets slut och bjälktak med dekoration från omkr. 1600. (Se även sid. 476.) Foto: S. Sundahl.

Det dekorerade bjälktaket från 1650-talet 2 tr. upp i Storkyrkobrinken 8 under konservering. (Se även sid. 476.) Foto: Sallstedts bildbyrå.

Tanken i förslaget var, att de gamla husen och miljön vid de omgivande gatorna skulle bibehållas.

Genom att lyfta upp denna mittbyggnad på en arkad, kunde man även leda de gamla gränderna Stenbastu-, Kolmätar- och Klockgjutargränd in på den på detta sätt formade gården.

Lyckligt nog visade det sig, att praktiskt taget samtliga fynd av dekorerade tak och paneler voro att finna i de sparade byggnaderna.

Byggnadsarbetet började hösten 1945 och var i huvudsak avslutat 1949.

Arbetet utfördes av Kungl. Byggnadsstyrelsens byggnadsbyrå i egen regi. Arbetschef var Bertil Hällgård med C G Uhlén som verkmästare.

För byggnadskonstruktionerna svarade Kreügers Konsulterande Ingenjörsfirma. Värme och sanitet konstruerades av Hugo Theorells Ingenjörsbyrå och för det elektriska programmet svarade ingenjör Gustav Magnusson.

Min medarbetare var byggnadsingenjören Olle Lundström.

RESTAURERINGSARBETEN I KANSLIHUSANNEXET

Av förste antikvarie Tord O:son Nordberg

DK 72.025.3:725.121(487.1)

När den äldsta muromgärdade staden på höjdplatån ovan Västerlång- och Österlånggatorna redan på 1300-talet växte ur sitt trånga skal, byggdes nya hus och kvarter utanför muren ned mot stränderna. Genom fortlöpande utfyllningar i vattnet flyttades stranden allt längre ut. På detta sätt bildades de långsmala kvarteren mellan smala gränder, som strålade ut från Långgatorna till bryggorna och bodarna nere vid vattnet.

Den medeltida bebyggelsen i kvarteren Minotaurus, Nessus, Lychaon och Cephalus har dock inte bevarats i orubbat skick till vår tid. Redan under stormaktstiden utfördes genomgripande stadsplaneregleringar, som i viss mån ändrade områdets karaktär. I samband med drottning Kristinas kröning genomfördes en breddning och reglering varigenom den nuvarande »breda» Storkyrkobrinken först kallad Riddargatan kom till. Efter Karl X Gustafs död bröt man igenom den tidigare påbörjade nya paradgatan, som från Mynttorget skulle föra rakt mot den nyvordna kungliga begravningskyrkan på Riddarholmen. Genom den nuvarande Myntgatans tillkomst — ursprungligen även den kallad Riddargatan — förlorade dessa kvarter och gränder definitivt kontakten med vattnet.

En reglering av för detta område långt farligare och mera förstörande art planerades emellertid vid början av 1900-talet. Det var den Lilienbergska Sveavägen, som skulle föras ned till Gustav Adolfs torg och sedan på den till 33 meter breddade Myntgatan vidare söderut. En sådan bredd på Myntgatan innebar ju att praktiskt taget hela den gamla bebyggelsen måste offras. Vid slutet av 1920-talet började man riva de gamla husen efter Myntgatans södra sida som en förberedelse till det Lilienbergska projektets genomförande. När planerna för kanslihusannexet vid 1940-talets början tog fastare form hade den gamla bebyggelsen i kvarteren Cephalus och Lychaon rivits halvvägs upp till Västerlånggatan och kvarteren Nessus och Minotaurus voro svårt naggade i kanten. Man måste genom nybyggnader fylla ut såren. Problemet gällde sålunda — ur kulturhistorisk synpunkt sett — att bygga det nya så att så mycket som möjligt av det gamla, som ännu fanns kvar, kunde bevaras, att försöka smälta samman det nya med den gamla miljön och att modernisera de gamla husen och göra dem brukbara för sitt nya ändamål utan att förstöra det värdefulla gamla.

Stockholmaren, som nu sedan kanslihusannexet fullbordats promenerar ned till Storkyrkobrinken och Västerlånggatan, återfinner här de gamla borgarhusen med sina fasader av växlande höjd och utformning från skilda århundraden. Här ligger också alla de gamla butikerna kvar och lockar med ny ljusreklam och modern komfort. Här är rörelse, liv och ljus. Man finner icke något stort, tungt och mörkt ämbetspalats, som i mått och former slår sönder den gamla borgerliga miljön.

Endast åt Myntgatan reser sig en helt nybyggd palatslänga, till sin utformning anslutande till den stela kanslihusfasaden på norra sidan Myntgatan, men kanske också i någon mån till de sammanhängande palatslängor, som 1600-talets arkitekter drömde om skulle komma att kanta den nya paradgatan.

Den stora runda gården utgör hjärtpunkten i hela anläggningen med sina omslutande långa förbindelseleder till det heterogena komplexets alla delar. I denna gård mynnar också de bevarade delarna av de gamla överbyggda gränderna från Västerlånggatan. Gården har monumental form men den ligger sluten inne i komplexet. Schmalensee har lyckats gjuta samman gammalt och nytt i denna känsliga miljö.

För den stora gården och förbindelsegångarna till komplexets alla delar ha ytterligare ett antal av de till 1940-talet bevarade gamla byggnaderna rivits. Ur kulturhistorisk synpunkt måste givetvis detta beklagas. Det kan ju tjäna som någon tröst, att genom rivningarna tillfälle givits till byggnadshistoriska och arkeologiska undersökningar av stort värde för Stockholms historia. Några av de rivna husen voro dock av föga intresse. I flera fall var grund och murverk i ett så skröpligt tillstånd, att det icke tekniskt var möjligt att rädda dem i något så när intakt skick. Genom en fullständig nybyggnad hade de ju förlorat sitt historiska värde. De ur kulturhistorisk synpunkt viktigaste husen uppe vid Västerlånggatan och vid Storkyrkobrinken står emellertid kvar och kommer för framtiden att bevaras i ett värdigare och bättre skick än tidigare. Även de var ett slag under arbetets gång hotade. Av tekniska och ekonomiska skäl ville byggnadsexperterna riva dem. Men hotet kunde dess bättre avvärjas genom Stadsmuseets och Riksantikvarieämbetets motstånd.

Myntgatan med kvarteren Lychaon och Cephalus. Bild tagen före rivningarna.

Uppe vid Västerlånggatan står ännu murarna av de äldsta medeltidshusen med sina smala gavlar mellan de trånga gränderna, som redan vid medeltidens slut överbyggdes med de ännu bevarade valven. Ursprungligen fanns mellan Storkyrkobrinken och den nuvarande Salviigränden fem sådana gränder, av vilka nu tre finns kvar. De medeltida husen var uppförda till två eller tre våningars höjd. Genom påbyggnader och förändringar under de följande seklen har de fått sitt nuvarande utseende. Genom de utförda undersökningarna kunna de åtminstone i viss utsträckning rekonstrueras till sin ursprungliga form och utseende.

Bland de märkligaste fynden, som gjorts vid undersökningarna i samband med restaureringen, måste man nog räkna en rad dekorativa målningar från 1500 och 1600-talen dels på de kalkade eller putsade tegelväggarna dels på de bevarade gamla takens bjälkar och träpanel. En del av dessa målningar har i sin helhet kunnat framtagas och konserveras. De äldsta bevarade målningarna härrör från 1500-talets senare del och har påträffats en trappa upp i huset Västerlånggatan 12. De är utförda direkt på de tunt kalkade tegelväggarna och erinra i stil och färgskala om samtida målningar på Gripsholm och Kalmar slott samt i danska renässansslott. Denna äldsta dekoration har vid 1500-talets slut och under 1600-talets förra del flera gånger övertäckts och dolts under yngre dekorationer. Fragment av den äldsta målningen samt den vid 1500-talets slut utförda frisen i rutmönster har nu framtagits och bevarats synliga. På det bevarade tunga bjälklaget i detta rum fanns också en serie av 5 olika dekorativa målningar, som avlöst varandra, innan taket inpanelades och överputsades. Den nu framtagna näst understa (näst äldsta) målningen, som torde kunna dateras till tiden omkr. 1600, är av mycket stort intresse. Panelen mellan bjälkarna är dekorerad med sammanhängande mönster med stora djurbilder i mittkartuscher.

Källare, Västerlånggatan 14 med medeltida murar och glugg upp mot Västerlånggatan. Foto: L. af Petersens, nov. 1947.

Motsvarande rum två trappor upp har också förnämliga målningar från samma tid. Här har under senare påslagen puts med flera lager av målningar en direkt på den kalkade tegelväggen utförd draperimålning i svart och grått, som löper som en fris kring väggarnas nedre del, framtagits och konserverats. Kring en gammal dörröppning är på samma sätt målad en pilasteruppställning krönt av ett överstycke med segmentgavel och knoppar i svart, grått och rött. Det ståtliga bjälktaket i detta rum prydes icke av någon dekorativ utsmyckning. Panel och bjälkar ha i stället på 1670-talet målats med en ådring, imiterande mahogny, som fullständigt fanns bevarad. På Jan Vermeer van Delfts kända målning av artisten i sin ateljé återfinns ett liknande bjälktak. Målning imiterande ädla träslag var vanlig under 1600-talets senare del i Sverige.

Till 1600-talets början torde ett dekorerat bjälktak en trappa upp Klockgjutargränd 1 kunna dateras. Dess lustiga rustika målning med föremål av olika slag, frukter och djur följer det under de följande decennierna vanliga schemat med dekorationen indelad efter panelens rutor. Fram till århundradets mitt för oss bjälktaken i huset Storkyrkobrinken 10 med en enkel linjering i rött eller blått på bjälkarnas och panelens profiler. De finns bevarade såväl i bottenvåningens butiker som i tjänsterummen därovanför. Av samma sort är bjälktaket i våningen en trappa upp i grannfastigheten, Storkyrkobrinken 8. Båda dessa hus har fått sin nuvarande form när Storkyrkobrinken vid början av 1650-talet reglerades. De medeltida husen, som sträckte sig ett gott stycke ut över brinken, kapades av, varefter de nuvarande fasadmurarna uppfördes och anslöts till de i övrigt kvarstående medeltida murarna samtidigt som nya bjälklag inlades.

I våningen tre trappor upp i det sistnämnda huset låg stora salen med ett rikt dekorerat bjälktak från 1650-talet. Det är samma slags rika dekoration med omväxlande djurbilder och bladrankor inskrivna i panelens rombiska fält, som under senare år påträffats på åtskilliga bevarade bjälktak i Stockholm.

I publicistklubbens gamla hus vid Salviigränd har i våningen två trappor upp målningar av något yngre datum kommit i dagen. Bjälktakets panel var tyvärr helt förstörd, men bjälkarnas vackra bladrankor i grissaille var ovanligt väl bevarade. Väggarnas släta stuckyta och en dekorerad fris nedtill med marmorerade fält mellan förkroppade pilastrar har också tagits fram. Vi kan i detta rum skönja spår av den nya stil, som kom till Stockholm vid seklets mitt och som Jean de la Vallée och Nicodemus Tessin d. ä. var de främsta företrädarna för. Och i det elegant dekorerade paneltaket två trappor upp i Klockgjutaregränd 1 möter vi slutligen den av Berain inspirerade stil, som Nicodemus Tessin d. y. införde och som från hans privatpalats vid Slottsbacken under 1700-talets första decennier spred sig till borgarhusen i staden.

Paneltak med dekoration i Berainstil från 1700-talets början efter konservering. Foto: Larcke, juli 1948.

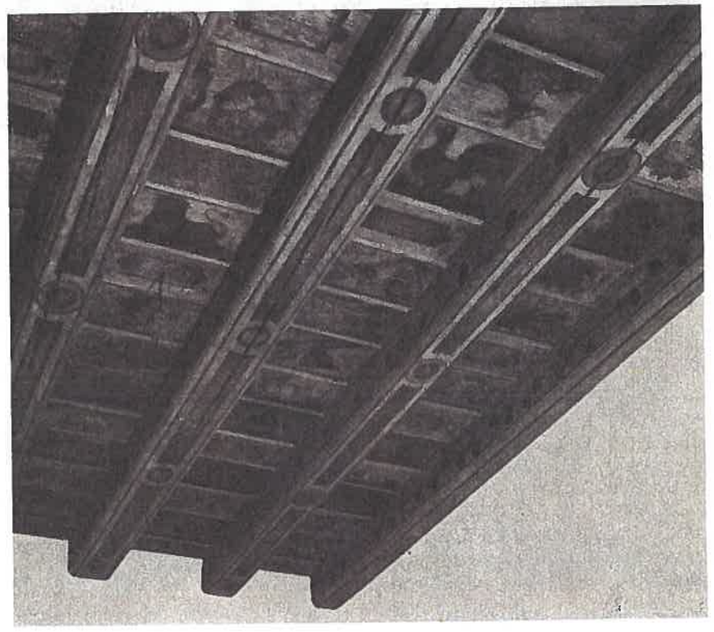

Dekorerat bjälktak från 1600-talets början Klockgjutargränd 1, 1 tr. efter konservering. Foto: Larcke, sept. 1948.

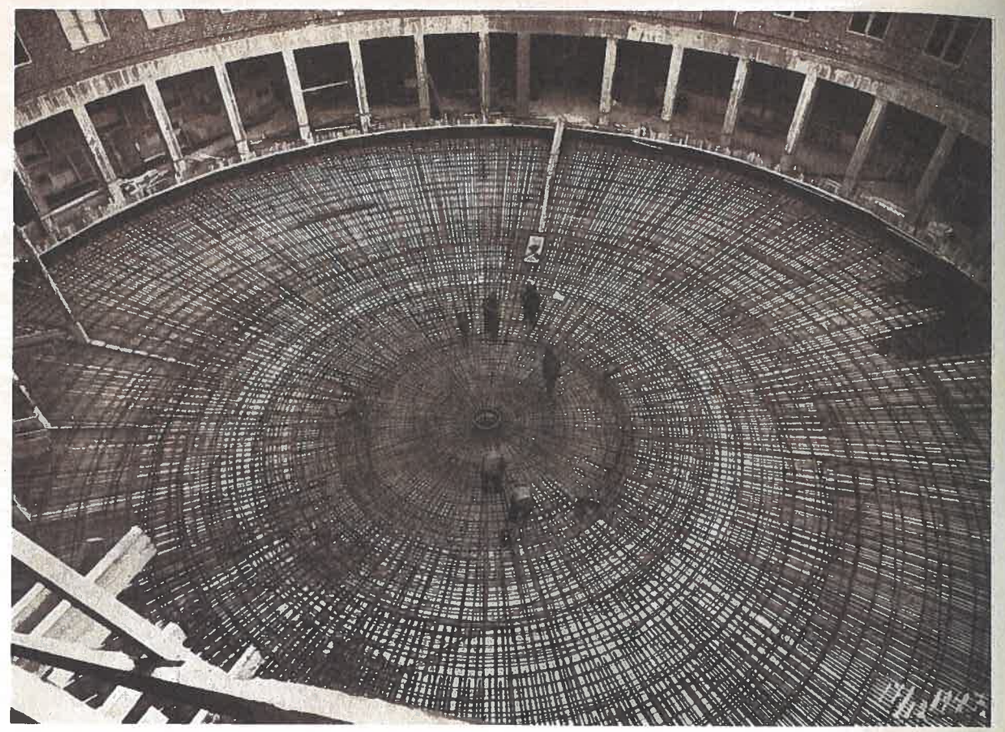

KANSLIHUSANNEXETS KONSTRUKTIONER

Av professor emeritus Henrik Kreüger

DK 69:725.121(487.1)

Arbetena i kanslihusbyggnadens annex vid Myntgatan i kv. Cephalus, Stockholm, omfatta dels nybyggnadsarbeten, dels ombyggnadsarbeten av ett på flera ställen besvärligt slag. De flesta äldre byggnaderna utefter Västerlånggatan och Storkyrkobrinken voro nämligen i rätt dålig kondition men hade visst kulturhistoriskt värde, och det förefanns därför anledning behandla dem med särskild omsorg, för att de i möjligaste mån skulle kunna bevaras åt framtiden.

Det gällde vidare att bl. a. trygga stabiliteten för såväl nybyggnaderna som ombyggnaderna å den anvisade byggnadsplatsen. De av ombyggnaden berörda byggnaderna befunno sig nämligen flerstädes i mycket bristfälligt, för att icke säga fallfärdigt skick. Även flera kringliggande byggnader inom kvarteret voro i dåligt skick. Anledning förefanns således till en mer än vanligt noggrann och omsorgsfull prövning. I många fall innebar arbetet besvärliga påfrestningar och tankeställare för både byggnadsledare, konstruktör och andra medverkande.

Vissa byggnadspartier måste helt eller delvis rivas för att sedan i nödig omfattning återuppföras i förstärkt skick.

Här nedan skall en kortfattad redogörelse lämnas rörande de viktigare konstruktionsproblem, som förekommit.

Vinjetten. Armering av gårdsbjälklag över garage.

Grundläggning utfördes i regel till fast botten antingen genom betongpelare, vilande direkt på berg, eller betongpålar, men i en del fall kunde grundläggning utföras på sand- och gruslager. På en del ställen i de inre delarna av några av de vid Västerlånggatan och Storkyrkobrinken belägna husen måste undergjutning av grundmurarna ske bit för bit.

I nybyggnaden mot Myntgatan blev det nödvändigt nedgå ända till ca 6,2 meters djup under vattenytan för utförande av pannrum och grund till detsamma. Pannrumsgrunden var förlagd under en rätt stor del av byggnaden utefter Myntgatan och sträckte sig dessutom ca 3 meter mot norr in under själva gatan. Ett intressant och krävande arbete bedrevs med användande av vattentät betong med en av det stora vattentrycket betingad, kraftig armering. Arbetet utfördes inom träspänt under ständig länspumpning. (Se bild 6.)

Under den mot Riddarhustorget vettande delen av byggnaden har planerats framdragning av en tunnel, och med anledning härav utfördes särskilda järnbalks- och betongkonstruktioner, för att man sedermera skall kunna verkställa nödiga schaktningar och därmed sammanhängande arbeten utan fara för byggnadens bestånd.

Mot Storkyrkobrinken var det önskvärt att behålla en del gamla fasader, samtidigt som en del innanför

Bild 1. Rivnings- och schaktningsarbeten vid Kolmätargränd.

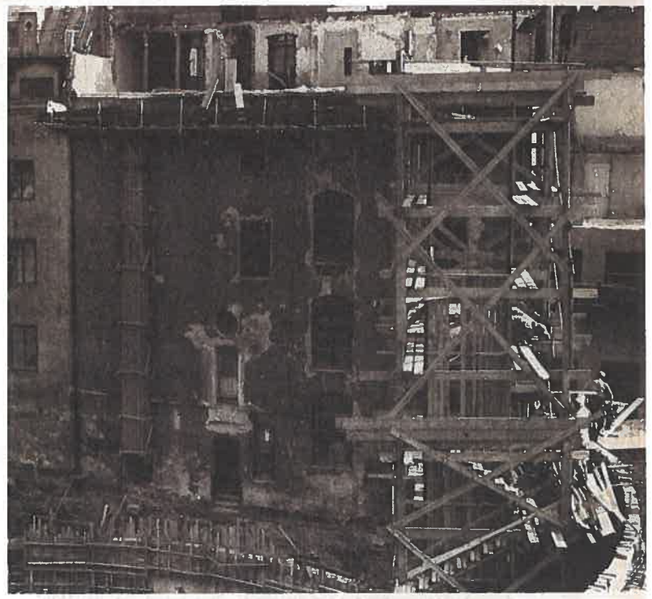

Bild 3. Arbetsbild från gården mot byggnaderna vid Storkyrkobrinken.

Bild 2. Uppstöttning av mindervärdigt murverk.

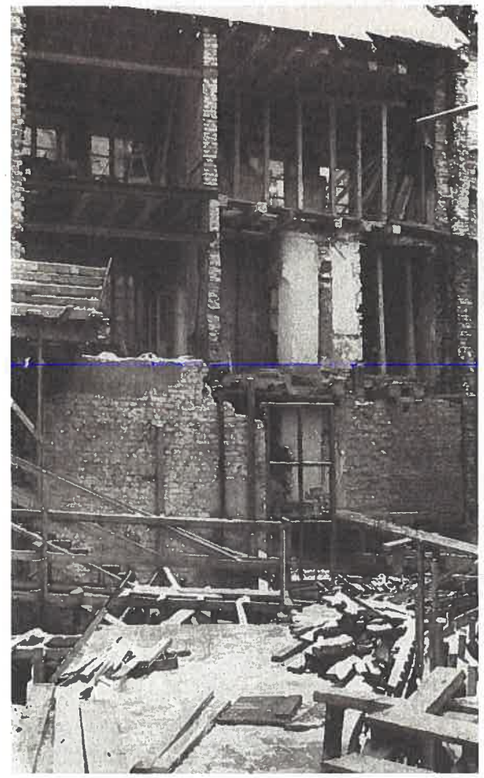

Bild 4. Rivning av inre partier av byggnad vid Storkyrkobrinken.

Bild 5. Uppstöttning i Kolmätargränd.

fasaderna befintliga delar avlägsnades. Sådana inre byggnadspartier voro nämligen delvis av så dålig beskaffenhet, att de först måste helt rivas för att därefter åter uppföras i enlighet med föreliggande planer.

Bild 1 visar ett i viss mån riskabelt skede av schaktnings- och rivningsarbeten, sett ungefärligen från väster.

Mindervärdigt murverk och därav föranledd uppstöttning illustreras av bild 2.

Bilderna 3 och 4 utvisa exempel på dylika byggnader, som till stor del måste rivas.

Bild 5 visar en karakteristisk uppstöttning av gamla byggnader i den mycket omdiskuterade »Kolmätargränd», som till större delen rivits men som kvarstår utefter en kortare sträcka. En del övriga gränder ha även kvarlämnats i viss omfattning.

Under den cirkulära stora gården i byggnadens mittparti utfördes i källarvåningen ett större garage. Vinjetten samt bild 7 utvisa en, åtminstone vid tidpunkten för utförandet, mindre vanlig armering av en betongplatta tillhörande gårdsbjälklaget över nämnda garage. Bjälklagsplattan understödes dels av en cirkulär yttre begränsningsmur med diametern ca 34 meter, och dels av en mindre, cirkelformad och centriskt belägen betongmur med en inre diameter av ca 7 meter. Vid upplaget på yttre begränsningsmuren har utförts en dilatationsfog. Den stora plattan har en tjocklek av 58 cm och är utförd med användande av vattentät betong. Ovanpå plattan vilar en ca 60 cm tjock beläggning bestående av stensättning i sand.

Själva det stora byggnadskomplexet är uppfört av tegelmurverk med putsade fasader och med granitbeklädnader på vissa partier.

Bjälklagen i nybyggnaden äro huvudsakligen utförda av armerad betong, men en del nya bjälklag i de ombyggda husen äro utförda med armerade betongplattor mellan järnbalkar. För övrigt förekomma i de äldre husen här och var även träbjälklag av större eller mindre antikvariskt värde. Sådana bjälklag ha i viss omfattning justerats eller bättrats med iakttagande av nödig försiktighet.

Takkonstruktionerna äro mestadels helt byggda av armerad betong. De mot den runda gården belägna taken äro dock utförda av bockade järnbalkar med mellanliggande bärande betongplattor.

Konstruktionsritningar och hållfasthetsberäkningar samt den tillsyn på arbetsplatsen som erfordras i samband därmed har utförts genom Kreügers konsulterande ingenjörsfirma, där ingenjör Bengt Eriksson har medverkat.

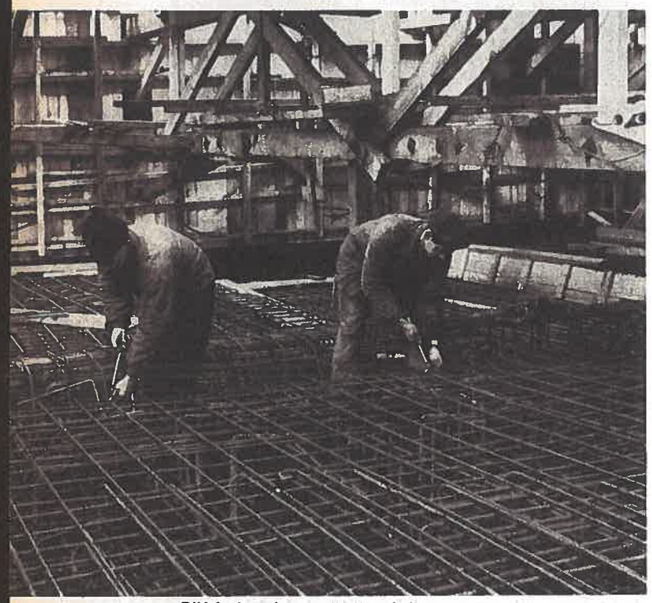

Bild 6. Armering av vattentätt golv i pannrum.

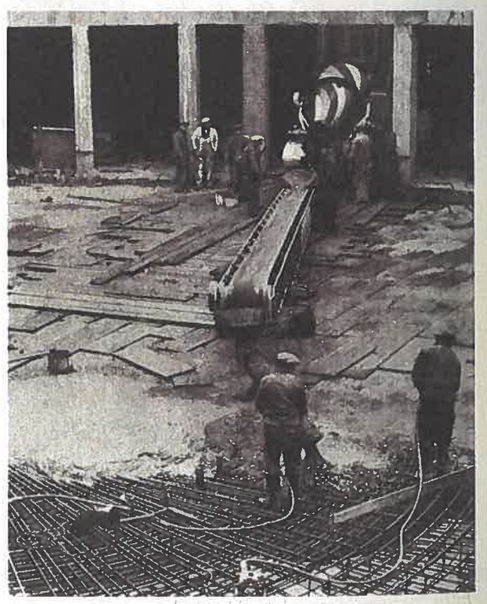

Bild 7. Gjutning av gårdsbjälklag över garage.

Samtliga fotografier: B. Norberg.